

Monika Mularska-Kucharek

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Instytut Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej, Zakład Polityki Społecznej i Geografii Gospodarczej, ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź; e-mail: monikamularska@tlen.pl

Kamil Brzeziński

Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Socjologii Wsi i Miasta, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. 41; e-mail: kamilbrzezinski84@gmail.com

JAKOŚĆ ŻYCIA A PRZYWIĄZANIE DO MIEJSCA ZAMIESZKANIA. NA PRZYKŁADZIE ŁÓDZI

Streszczenie: Celem artykułu jest ocena relacji pomiędzy jakością życia w mieście a emocjonalnym przywiązaniem do miejsca zamieszkania. W artykule szczegółowo omówiono wybrane aspekty jakości życia oraz wymiary więzi psychospołecznej. Analizie poddano związki pomiędzy badanymi zjawiskami społecznymi.

Podstawę empiryczną prezentowanych wyników stanowią badania przeprowadzone w ramach projektu badawczego *Kapitał ludzki i społeczny jako czynniki rozwoju regionu łódzkiego*, finansowanego ze środków Unii Europejskiej. Badania zrealizowano na losowej próbie adresowej mieszkańców woj. łódzkiego w wieku 16–65 lat. Docelową próbą objęto 2005 osób. W artykule zawężono analizy jedynie do mieszkańców Łodzi (N = 560).

Wybór tego postprzemysłowego miasta nie był przypadkowy. Po pierwsze, to dawne centrum polskiego przemysłu lekkiego, które na skutek globalizacji i transformacji straciło swoją industrialną funkcję (Starosta, Brzeziński 2014) i od tego momentu boryka się z licznymi problemami społecznymi. Po drugie, władze miasta w najbliższym czasie planują przeprowadzenie szeroko zakrojonej rewitalizacji, której celem ma być m.in. poprawa jakości życia. W związku z tym uznano, że z naukowego punktu widzenia interesujące będzie poddanie analizie wybranych aspektów jakości życia oraz więzi psychospołecznych w tym postprzemysłowym mieście.

Słowa kluczowe: jakość życia, więzi psychospołeczne, miasto postindustrialne, Łódź

THE QUALITY OF LIFE VS. THE ATTACHMENT TO ONE'S PLACE OF RESIDENCE. ON THE EXAMPLE OF ŁÓDŹ

Abstract: The paper's main objective is to present the importance of the quality of life in the context of one's emotional attachment to one's city. The paper offers an in-depth discussion of some aspects of quality of life and place attachment. The relationships between the phenomena are also discussed.

The analyses were conducted based on empirical data from the research project: Social and human capital as factors of the development of the region of Łódź. The project was funded by the European Union. The survey research was conducted on a representative sample of inhabitants of the Łódź voivodeship aged 16–65. The total number of conducted interviews was 2005. However, in the paper, the authors focused exclusively on the inhabitants of Łódź (N = 560).

This post-industrial city was chosen on purpose. Firstly, this former centre of Polish textile industry lost much of its industrial function as a result of globalization and transformation. Secondly, the city authorities are planning to conduct a comprehensive process of city revitalization. The aim

of the revitalization is to improve the quality of life. This is why the quality of life and place attachment in this post-industrial city were considered very interesting from a scientific point of view.

Keywords: quality of life, place attachment, post-industrial city, Łódź.

Wprowadzenie

Wysoka jakość życia coraz częściej uznawana jest za nadrzędny cel rozwoju na wielu szczeblach sprawowania władzy – począwszy od lokalnego, przez regionalny i rządowy, po międzynarodowy. Tezę tę potwierdzają przygotowywane i przyjmowane dokumenty przez różne szczeble władzy, w tym m.in. strategie rozwojowe na poziomie lokalnym i regionalnym. W przypadku poziomu ogólnokrajowego warto wspomnieć chociażby o *Krajowej polityce miejskiej*, dokumencie opracowanym przez Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, mającym stanowić wytyczne do dalszego rozwoju polskich miast. Z kolei odnosząc się do skali międzynarodowej, wymienić należy chociażby *Kartę Lipską*.

Jakość życia stanowi również bardzo ważny element marketingu terytorialnego danej jednostki (gminy, miasta), która – podobnie jak każde przedsiębiorstwo – aby przetrwać na rynku, musi zaspokoić potrzeby swoich potencjalnych klientów. W przypadku miasta, gminy czy regionu takim klientem są mieszkańcy (Przygodzki, Sokołowicz 2009), którzy mają określone oczekiwania, potrzeby, a stopień ich zaspokojenia ma istotne znaczenie w kontekście napływu i odpływu kapitału ludzkiego, jak i decyzji przy urnach wyborczych. Poziom zaspokojenia wyżej wspomnianych potrzeb i oczekiwań może przekładać się również na poziom przywiązania do danego miasta. W im większym stopniu mieszkańcy zadowoleni są z oferowanego przez miasto poziomu życia, tym bardziej powinni być również z nim związani. Chcąc zweryfikować powyżej przedstawioną tezę, postanowiono poddać analizie wybrane aspekty jakości życia oraz psychospołecznej więzi z miastem na przykładzie społeczności łódzkiej. Poza próbą oszacowania poziomu jakości życia w mieście oraz poziomu przywiązania mieszkańców do Łodzi, celem analiz było również ustalenie wzajemnych zależności pomiędzy badanymi zjawiskami.

Wybór postprzemysłowego miasta nie był przypadkowy. Po pierwsze, to dawne centrum polskiego przemysłu lekkiego, które na skutek globalizacji i transformacji straciło swoją industrialną funkcję (Starosta, Brzeziński 2014) i od tego momentu boryka się z licznymi problemami społecznymi. Sytuacja ta ma swoje odzwierciedlenie również w obszarach związanych z jakością życia. Łódź na tle innych wielkich polskich miast w większości porównań wypada nieco gorzej (por. PwC 2007, 2011). Po drugie, władze miasta w najbliższym czasie planują przeprowadzenie szeroko zakrojonej rewitalizacji, a – jak zostało to przedstawione w *Krajowej polityce miejskiej* – celem rewitalizacji jest m.in. poprawa jakości życia.

Najbardziej zaawansowanym procesem przemian jest kompleksowa rewitalizacja, realizowana na obszarach zdegradowanych, odnosząca się do konkretnego, wyznaczonego w oparciu o obiektywne kryteria, terytorium i łącząca wysiłki różnych pod-

miotów, których suma ma spowodować trwałe ożywienie społeczne i gospodarcze obszaru, zwiększenie jego atrakcyjności dla mieszkańców i przedsiębiorców oraz poprawę jakości życia (MIiR 2015, s. 64).

Mając na uwadze historię Łodzi, obecne problemy i trudności oraz plany rozwojowe, uznano, że warto bliżej przyjrzeć się kwestiom dotyczącym jakości życia w mieście ze szczególnym uwzględnieniem tego, co określić można jakością zamieszkiwania. Zdiagnozowanie poziomu zadowolenia mieszkańców z wybranych obszarów funkcjonowania miasta, jego struktury oraz potencjalnych związków z przywiązaniem do miasta dostarczyć może cennych informacji do planowanych procesów naprawczych. Deskryptywny oraz aplikacyjny charakter prezentowanych badań i wniosków stanowić może istotne źródło wiedzy nie tylko dla łódzkich decydentów, ale także przedstawiciele jednostek terytorialnych, dla których zapewnienie dobrego życia swoim mieszkańcom powinno być priorytetem, ponieważ ma to znaczenie w kontekście planów i decyzji migracyjnych.

Teoretyczne aspekty jakości życia

Historia pojęcia *jakość życia*, tak popularnego współcześnie w wielu obszarach, ma dość długą tradycję. Pojawienie się tego określenia wiązało się ze wzrostem gospodarczym w Stanach Zjednoczonych w latach sześćdziesiątych XX w. W początkowym okresie badania nad jakością życia dotyczyły głównie obiektywnych wskaźników stopnia zaspokojenia potrzeb. Od kilku lat zaczęła się pojawiać tendencja do poszerzenia perspektywy, w ramach której rozpatrywane jest to zagadnienie. Według definicji WHO (Światowa Organizacja Zdrowia, ang. *World Health Organisation*), jakość życia to subiektywna ocena przez jednostkę jej sytuacji życiowej w odniesieniu do kultury, w której ta jednostka żyje, jej systemu wartości, celów, oczekiwań i zainteresowań. A zatem jakość życia nie odnosi się już tylko do wyznaczników obiektywnych, czyli do stopnia zaspokojenie potrzeb ludzkich poprzez warunki materialne. Takie podejście ogranicza postrzeganie ludzkiej egzystencji do wymiaru posiadania dóbr (wysoki standard życia, bogactwo) i konsumpcji, która wprawdzie jest domeną dzisiejszej rzeczywistości, jednak ma określony pułap możliwości (Rapley 2003, s. 28). Holistyczne postrzeganie człowieka i jego życia, szczególnie popularne na gruncie nauk humanistycznych, spowodowało powiększenie interpretacji jakości życia o sferę subiektywną. Stąd też w jej zakres włączono wartości niematerialne, takie jak: zdrowie, wolność, edukację itp.

We współczesnych badaniach nad jakością życia, łączących aspekt poznawczy z aplikacyjnym, dąży się do uwzględniania wielowymiarowego i wieloaspektowego charakteru jakości życia, dostrzegając znaczenie zarówno subiektywnych, jak i obiektywnych wskaźników. Jest to o tyle istotne, iż globalne podejście do jakości życia wydaje się dawać najlepszy efekt, ponieważ dostarcza wiedzy zarówno na temat faktów, jak i subiektywnego odbioru sytuacji. A zatem odchodzenie od wąskiego ujęcia jakości życia, skoncentrowanego na atrybutach miejsca jako atrakcyjnego dla globalnego kapitału, wykorzystywanego najczęściej

jako skuteczne narzędzie marketingu terytorialnego (Rogerson 1999) na rzecz uwzględniania poziomu zaspokojenia potrzeb mieszkańców wydaje się uzasadnione i pożądane. Mimo że zapewnienie dobrej jakości życia mieszkańcom jest obowiązkiem decydentów na różnych szczeblach zarządzania, to powyższe założenia nabierają szczególnego znaczenia w kontekście miast. Ich rola w sferze ekonomicznej, wzrost populacji ludności miejskiej oraz znaczenie dla zrównoważonego rozwoju sprawiają, iż refleksja nad jakością życia oraz badania diagnozujące potrzeby i oczekiwania mieszkańców miast są nie tylko czymś wskazanym, ale wręcz koniecznym. Miasto, jak twierdzą europejscy autorzy raportu *Miasta przyszłości* (2011, s. 10) powinno być miejscem „zaawansowanego postępu społecznego, charakteryzującym się wysoką jakością życia i dobrobytem we wszystkich społecznościach i dzielnicach miasta”. Nie da się tego osiągnąć bez wiedzy na temat istotnych dla mieszkańców aspektów jakości życia, która ma bez wątpienia walor zarówno poznawczy, jak i aplikacyjny. Stąd też tak duże zainteresowanie jakością życia nie tylko na polu naukowym, ale również na każdym poziomie zarządzania.

Należy jednak zauważyć, że w dzisiejszych czasach, poza badaniem jakości życia i próbami wypracowania właściwej metodologii, podejmuje się także szereg działań na rzecz odkrywania mechanizmów warunkujących dobre życie. Aspiracje naukowców i praktyków dotyczą poszukiwania determinant, które mogą prowadzić do polepszenia dobrostanu jednostek i społeczności. Systemowe podejście do jakości życia opiera się na założeniu, że subsystem symboliczny (kulturowy) rozpatrywany jest w swoistych relacjach z subsystemem ideologicznym i ekonomicznym (produkcyjnym) (Misiak 1993). Zgodnie z takim podejściem do podstawowych elementów jakości życia zalicza się warunki mieszkaniowe zawierające się w kategorii środowisko mieszkaniowe – habitat człowieka, obejmujące swym zakresem dom (mieszkanie) wraz z bliższym i dalszym otoczeniem materialnym i społecznym. Poziom jakości życia jest ściśle skorelowany ze standardem zamieszkania. A zatem, co oczywiste, im lepsza ma być jakość życia, tym lepsze powinny być warunki życia, kształtujące godne, wygodne, przyjazne i sprzyjające samorealizacji środowisko. Jakość tego środowiska wyraża się właśnie w ocenie stopnia nasycenia cechami pożądanymi, przede wszystkim z punktu widzenia jego użytkownika (Borowik 2002), czyli w tym przypadku mieszkańca miasta.

W literaturze przedmiotu jakość środowiska mieszkaniowego uznawana jest za jeden z istotniejszych wyznaczników jakości życia, a obecność elementów przyrodniczych oraz zgodna z oczekiwaniami struktura przestrzenna może w wyraźny sposób pomóc w podniesieniu tej jakości, służąc poprawie stanu zdrowia i samopoczucia mieszkańców (Schneider-Skalska 2004). Jakość miejskiego środowiska mieszkaniowego współtworzą zatem elementy materialno-społeczne, zawierające również własne wymiary jakościowe. Wśród nich wymienia się m.in.: środowisko naturalne (walory przestrzenno-krajobrazowe i ekologiczne), lokalizację habitatu w przestrzeni miasta i stopień jego związania z organizmem miejskim, kompozycję urbanistyczną oraz architekturę budynków, walory techniczne, funkcjonalne, a także estetyczne mieszkań, stopień nasycenia infra-

strukturą społeczną, handlowo-usługową, małą architekturą, zielenią, miejscami wypoczynku i rekreacji oraz gęstość zaludnienia, skład społeczny, strukturę społeczno-zawodową gospodarstw domowych i poziom wspólnotowości wyrażający się w więziach lokalnych i sąsiedzkich (Borowik 2002). Ważnym aspektem jakości życia w mieście są także: dostępność do usług podstawowych i ponadpodstawowych, estetyka przestrzeni miejskiej oraz infrastruktura drogowa.

Założenia metodologiczne

Podstawowym celem podjętych analiz jest próba odpowiedzi na pytanie o znaczenie jakości życia w mieście w kontekście przywiązania do miejsca zamieszkania na przykładzie mieszkańców Łodzi. W celu rzetelnego zbadania związku pomiędzy badanymi zjawiskami społecznymi dokonano pogłębionej charakterystyki zarówno uwzględnionych w badaniu wymiarów jakości życia, jak i emocjonalnego przywiązania do miejsca zamieszkania.

W artykule uwzględniono kluczowe aspekty jakości życia, odnoszące się m.in. do zadowolenia z funkcjonowania podstawowych instytucji na terenie miasta, ze sposobu zarządzania Łodzią, stanu dróg oraz czystości ulic, placów, budynków itp. Poza charakterystyką bardzo ważnych, z punktu widzenia dobrego życia w mieście, wymiarów jakości zamieszkiwania, badaniu poddano także psychospołeczne więzi mieszkańców z miastem. Analizą objęto poziom satysfakcji lokalnej, identyfikacji z miastem, poczucie stabilizacji przestrzennej oraz gotowość rekomendowania Łodzi innym, jako miejsca zamieszkania.

Jak zauważa P. Starosta (1995, s. 121), „związki człowieka z miejscowością zamieszkiwania przejawiają się nie tylko w obiektywnych zależnościach, ale również w emocjonalnych nastawieniach do określonego terenu”. W niniejszym artykule założono, że to emocjonalne przywiązanie człowieka do jego miasta może mieć związek z jakością życia. Innymi słowy, przyjęto wstępne założenie, że bardziej pozytywnej ocenie jakości życia w mieście towarzyszyć będzie wyższy poziom przywiązania.

Podstawę empiryczną prezentowanych analiz stanowią badania przeprowadzone w ramach projektu badawczego *Kapitał ludzki i społeczny jako czynniki rozwoju regionu łódzkiego*, finansowanego ze środków Unii Europejskiej. Badania zrealizowano na losowej próbie adresowej mieszkańców woj. łódzkiego w wieku 16-65 lat w roku 2010. W sumie zrealizowano docelową próbę 2005 wywiadów. W artykule zawężono analizy jedynie do mieszkańców Łodzi ($n = 560$).

Statystyczna analiza wyników przeprowadzona została z wykorzystaniem podstawowych statystyk deskryptywnych (średnia arytmetyczna, mediana, odchylenie standardowe, współczynnik skośności, kurtoza). Relacje pomiędzy zmiennymi zbadano za pomocą jednoczynnikowej analizy wariancji. Do pomiaru siły związku wykorzystano współczynnik r -Pearsona. Obliczenia wykonano w IBM SPSS Statistics 21.0.

Jakość życia w mieście i psychospołeczne związki z miastem – diagnoza i wzajemne relacje

W odniesieniu do poziomu zadowolenia z wybranych aspektów jakości życia w Łodzi ustalono, że niemal we wszystkich analizowanych wymiarach dominują wartości negatywne nad pozytywnymi. Warto zaznaczyć, iż podobny wynik uzyskano w badaniach nt. *Kapitał społeczny a przedsiębiorczość i jakość życia mieszkańców Łodzi*, zrealizowanych w 2010 r. na reprezentatywnej próbie dorosłych mieszkańców Łodzi.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, najgorzej mieszkańcy oceniają stan dróg w mieście oraz czystość miejscowych ulic, placów i budynków. Poziom niezadowolenia z pierwszego aspektu kształtuje się na poziomie ponad 92% (zob. tab. 1), a w przypadku drugiego – na poziomie 70% (zob. tab. 2).

Tab. 1. Poziom zadowolenia z aspektów jakości zamieszkiwania w Łodzi (%)

	Zadowo- lony (-a)	Ani tak, ani nie	Niezadowo- lony (-a)	Trudno powiedzieć	Ogółem (N = 559)
Poziom zadowolenia ze stanu dróg w Łodzi	2,0	5,4	92,1	0,5	100,0
Poziom zadowolenia z czystości ulic, placów i budynków	19,4	7,5	72,0	1,1	100,0
Poziom zadowolenia z możliwości znalezienia dobrej pracy w Łodzi	8,9	19,3	66,7	5,0	100,0
Poziom zadowolenia ze sposobu zarządzania Ło- dźą przez aktualne władze miasta	17,9	37,9	41,8	2,4	100,0
Poziom zadowolenia z funkcjonowania instytucji ochrony zdrowia w Łodzi	32,1	27,7	38,4	1,8	100,0
Poziom zadowolenia z funkcjonowania sądów w Łodzi	30,1	40,5	22,1	7,3	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Pozytywne oceny, odnoszące się do zadowolenia z dróg, dotyczą zaledwie 2% mieszkańców Łodzi. Nieco korzystniej wygląda sytuacja w przypadku oceny czystości ulic, placów i budynków. Pozytywną opinię na ten temat reprezentuje niespełna 10% łodzian. Wyniki te pozostają w zgodzie z powszechnymi przekonaniami mieszkańców tego miasta na temat jakości dróg, ulic itp. Można jednak przypuszczać, że dokonujące się w tym względzie zmiany przyczynią się do poprawy jakości życia, a tym samym wzrostu pozytywnych opinii mieszkańców.

Kolejnym negatywnie ocenionym aspektem jakości życia w mieście jest możliwość znalezienia dobrej pracy. Poziom niezadowolenia kształtuje się w tym

przypadku na poziomie blisko 67% (zob. tab. 1). Zadowoleni mieszkańcy stanowią niespełna 9%. Ten pesymistyczny obraz, dotyczący rynku pracy w Łodzi, ma istotne konsekwencje w odniesieniu do warunków życia w mieście i czynników warunkujących migrację kapitału ludzkiego. Ma także znaczenie dla subiektywnego i obiektywnego wymiaru jakości życia jego mieszkańców, a zatem zarówno dla dobrostanu psychicznego, jak i poziomu życia. Z przeprowadzonej analizy wynika, iż pomiędzy wyżej wymienionymi zmiennymi zachodzi korelacja istotna statystycznie. W przypadku związku pomiędzy syntetycznym indeksem subiektywnej jakości życia (zadowolenie z życia ogółem i poszczególnych jego dziedzin) zależność ta ($p = 0,000$ $S = 0,485$), podobnie jak w przypadku indeksu obiektywnej jakości życia (poziom życia) ($p = 0,000$ $S = 0,383$) kształtuje się na umiarkowanym poziomie¹. Biorąc pod uwagę fakt, że praca stanowi istotny przejaw ludzkiego życia, jest dość oczywiste, iż kwestia dostępności miejsc pracy jest jednym z kluczowych wyznaczników dobrostanu psychicznego oraz poziomu życia. Wyniki badań, przeprowadzonych wśród Europejczyków, potwierdzają tezę, że posiadanie pracy łączy się poczuciem zadowolenia z życia. Bezrobocie natomiast jest najistotniejszym negatywnym czynnikiem oddziałującym na jakość życia (Kotowska 2010, s. 2). A zatem rozwój rynku pracy to zadanie, któremu starają się sprostać przedstawiciele jednostek samorządowych, zdając sobie jednocześnie sprawę, że dostępność miejsc pracy jest ważnym aspektem warunków życia. Ponadto jest również jednym z istotnych czynników warunkujących migrację kapitału ludzkiego. Wprawdzie w przypadku Łodzi sytuacja rynku pracy nadal pozostawia wiele do życzenia, jednak od kilku lat zaczyna się dostrzegać pozytywne zmiany w tym aspekcie. Jest to związane z działaniami lokalnych decydentów na rzecz rozwoju miasta, które w konsekwencji przyczyniają się do tworzenia nowych miejsc pracy. Jednakże wysiłki władz lokalnych wydają się być niedoceniane przez mieszkańców Łodzi. Z badań wynika (zob. tab. 1), że wykazują oni dość duże niezadowolenie ze sposobu zarządzania miastem przez lokalnych decydentów. Negatywne opinie w tym względzie reprezentuje blisko 42% Łódzian.

Warto nadmienić, iż relatywnie dużo osób (37,9%) nie ma dość jednoznacznej opinii na temat oceny sposobu zarządzania miastem, stwierdzając: „w taki samym stopniu jestem zadowolony (-a), jak i niezadowolony (-a)”. Najmniejszy udział (17,9%) stanowią natomiast osoby zadowolone. Jest to bez wątpienia bardzo ważna informacja dla władz lokalnych, które, wsłuchując się w głos opinii publicznej i znając potrzeby oraz oczekiwania swoich mieszkańców, mogą wyznaczać odpowiednie cele i priorytety polityki społecznej, budować strategie rozwojowe miasta i poprawiać jakość życia, tym bardziej, że – jak wynika z przeprowadzonych badań – poprawy wymaga wiele kluczowych aspektów życia w mieście.

Poza wyżej wymienionymi obszarami, mieszkańcy negatywnie oceniają także funkcjonowanie instytucji ochrony zdrowia w Łodzi. Wprawdzie w tym przy-

¹ Na podstawie danych zrealizowanych w ramach projektu *Kapitał społeczny a przedsiębiorczość i jakość życia mieszkańców Łodzi* ($N = 497$).

padku dysproporcja między opiniami pozytywnymi i negatywnymi nie jest tak znacząca, to nadal osoby zadowolone stanowią mniejszość (32,1%). Badani wyrażający niezadowolenie z funkcjonowania instytucji ochrony zdrowia stanowią blisko 40%. Mając świadomość, jak ważna z punktu widzenia jakości życia jest możliwość dbania o swoje zdrowie, wynik ten może mieć istotne znaczenie w kontekście jakości zamieszkiwania w mieście. Jak wynika z badań CBOS-u (2015), zdrowie od lat pozostaje jedną z najbardziej cenionych przez Polaków wartości. Możliwość korzystania z odpowiednich usług medycznych jest zatem ważnym aspektem jakości życia.

Znacznie lepiej, w porównaniu z omówionymi powyżej aspektami jakości życia w mieście, mieszkańcy Łodzi oceniają funkcjonowanie sądów. Z danych, zamieszczonych w tabeli 1 wynika, że w tym przypadku poziom zadowolenia (30,1%) jest wyższy niż niezadowolenia (22,1%). Jest to jedyny aspekt jakości zamieszkiwania poddany ocenie w prezentowanym badaniu, który otrzymał relatywnie wysokie noty. Nie jest to jednak powód do nadmiernej satysfakcji, ponieważ, jak wynika z zaprezentowanych danych, stosunkowo wielu badanych nie daje jednoznacznej odpowiedzi w tym względzie. Liczba osób, które wybrały odpowiedź „w takim samym stopniu jestem zadowolony(-a), co niezadowolony(-a)”, kształtuje się na poziomie 40,5%.

W kontekście uzyskanych wyników, dotyczących niskiego zadowolenia z kluczowych elementów jakości zamieszkiwania w Łodzi, interesujące wydaje się zbadanie psychospołecznych więzi mieszkańców z miastem, czyli, najogólniej ujmując, subiektywnego stosunku do miejsca zamieszkania wyrażającego się poprzez następujące aspekty: zadowolenie z mieszkania w Łodzi, emocjonalne utożsamianie się z miastem, poczucie stabilizacji przestrzennej oraz gotowość do zarekomendowania miasta innym jako miejsca do zamieszkania.

Bez wątpienia jednym z istotniejszych przejawów więzi mieszkańców z miastem jest ich subiektywne poczucie zadowolenia z mieszkania w danej miejscowości. W literaturze przedmiotu to subiektywne zadowolenia określane bywa jako „satysfakcja lokalna” (Michalska-Żyła 2015). Zdaniem Starosty (1995, s. 130), satysfakcja lokalna „[...] oznacza psychiczne odczucie komfortu, wynikającego z pozytywnego wzmocnienia jednostki przez dane środowisko zamieszkania. Jest czynnikiem wzmocniającym skłonność do utrwalania przynależności, a jej brak może być podstawą alienacji”. Innymi słowy, uznać można, że satysfakcja lokalna stanowi efekt zaspokojenia potrzeb jednostki przez środowisko lokalne. W związku z tym, w im większym stopniu potrzeby jednostkowe zostają zaspokajane przez dany układ lokalny, tym satysfakcja związana z zamieszkiwaniem w danej miejscowości jest wyższa. Jak zauważa Malikowski (1984, s. 15), dane miejsce niejako pozwala i umożliwia jednostce realizować własne plany, cele i ambicje życiowe².

² Zadowolenie z zamieszkiwania danego układu lokalnego można potraktować jako jeden ze składników ogólnego zadowolenia jednostki z życia (Michalska-Żyła 2015), tym samym można byłoby potraktować je, jako jeden z elementów analizowanej jakości życia. Jednak w literaturze przedmiotu spotkać można również przykłady, w których zadowolenie z mieszkania w danym miejscu traktowane jest jako wskaźnik więzi z miejscem. Pomimo braku

Z przedstawionych wyników, dotyczących poszczególnych elementów jakości życia (zob. tab. 1) oraz wstępnych założeń, można byłoby się spodziewać, że ogólny poziom zadowolenia łodzian z zamieszkiwania w ich mieście będzie raczej niski, okazało się jednak, że poziom satysfakcji lokalnej jest bardzo wysoki (zob. tab. 2). Zdecydowana większość badanych (75,1%) zadowolona jest z zamieszkiwania w Łodzi. Jedynie 8,1% ankietowanych wyraziło swoje niezadowolenie z miejsca, w którym aktualnie mieszka. Relatywnie niewielki był również odsetek osób (16,1%), które oceniając poziom swojej satysfakcji, wskazały środek skali, co oznacza, że łodzianie ci są w takim samym stopniu zadowoleni, co niezadowoleni z miejsca swojego zamieszkania. Otrzymane wyniki można odnieść i porównać do rezultatów badań przeprowadzonych przez zespół Starosty z początku XXI w.³, w których 57,9% ankietowanych zadeklarowało zadowolenie z mieszkania w Łodzi, a niezadowolenie jedynie 11,2% (Michalska-Żyła 2011, s. 86). Okazuje się zatem, iż mimo niezadowolenia z wielu dziedzin funkcjonowania miasta (poszczególnych aspektów jakości życia), łodzianie są przywiązani do swojej lokalnej ojczyzny. Ma to oczywiście swoje uzasadnienie. Po pierwsze, zjawisko to jest pozytywnie skorelowane z cechami społeczno-demograficznymi. Bardziej przywiązane są np. osoby starsze niż młodsze, o niższym niż wyższym statusie społecznym. Poza tym, jak pisali autorzy artykułu *Przywiązanie do miejsca zamieszkania jako wymiar polskiego tradycjonalizmu*, społeczeństwo polskie należy uznać za bardzo tradycyjne pod względem przywiązania do miejsca zamieszkania. Po drugie, mieszkańcy miast są niemal tak samo przywiązani do miejsca, jak mieszkańcy wsi. I po trzecie, o poczuciu przywiązania do miejsca decyduje w dużej mierze potrzeba oparcia w innych ludziach (Sztabiński, Sztabiński 1997, s. 269). I chociaż od napisania tego tekstu minęło kilkanaście lat, to tezy w nim opisane wydają się nadal aktualne. Trzeba mieć jednak świadomość, iż w sytuacji niemożności zaspokojenia potrzeb, czy też dużego niedozwolenia z funkcjonowania podstawowych instytucji w miejscu zamieszkania, a zatem niskiej jakości życia, przywiązanie do miejsca może ulec znacznemu osłabieniu, a świadomość życia w „lepszem” miejscu może skłaniać do migracji.

Jednym z możliwych wymiarów psychospołecznych więzi z miejscem zamieszkania jest również emocjonalne utożsamianie się z własną miejscowością. Więź, ujmowana w znaczeniu psychospołecznym, określana jest m.in. jako tzw. świadomość grupowa, świadomość zbiorowa, poczucie łączności itp. (Turowski 1995, s. 22 za: Michalska-Żyła 2010, s. 43). Stanisław Ossowski (1962) wskazywał, że na więź składa się m.in. aprobująca świadomość przynależności do grup. Więź psychospołeczna bywa również określana jako identyfikacja, co rozumieć można jako utożsamianie się jednostki z daną społecznością, grupą czy miastem

jednoznacznego rozstrzygnięcia natury metodologiczno-teoretycznej autorzy artykułu zdecydowali się potraktować zmienną „zadowolenie z zamieszkiwania miasta” jako jeden ze wskaźników psychospołecznej więzi z miastem.

³ Opiswane badania realizowane były na przełomie 2001 i 2002 r. w ramach grantu badawczego nr 1H01F 01609: *Zbiory uczestnictwa lokalnego a struktura społeczna w zbiorowościach terytorialnych*.

(Turowski 1995, s. 22 za: Michalska-Żyła 2010, s. 43). Analizując identyfikację lokalną, proponuje się, aby rozpatrywać ją właśnie w kategoriach utożsamiania się jednostki z daną zbiorowością terytorialną (Starosta 2003 za: Michalska-Żyła 2015). W badaniach stanowiących podstawę niniejszego artykułu zapytano łodzian o ich stosunek do miasta⁴. Z otrzymanych odpowiedzi wynika, że 41% badanych w sposób pozytywny utożsamia się z miastem, a jedynie 11,4% posiada negatywny stosunek do Łodzi. Warto również odnotować, że aż 45,6% ankietowanych wybrało odpowiedź świadczącą o ich ambiwalentnym stosunku do swojego miasta. Podobnie jak w przypadku pytania o poziom zadowolenia, wyniki, uzyskane również w tym przypadku, można potraktować jako nieco zaskakujące. Biorąc pod uwagę wieloletnie zaniedbania inwestycyjno-strukturalne oraz kiepski wizerunek miasta na arenie ogólnokrajowej, poziom emocjonalnego utożsamiania się z miastem można ocenić jako dość wysoki.

W socjologicznych badaniach więzi z miejscem zamieszkania, oprócz dwóch powyżej opisanych zmiennych, często jako jeden ze wskaźników przywiązania stosuje się pytanie weryfikujące tzw. poczucie stabilizacji przestrzennej. Ankietowanych pyta się, czy w przeciągu najbliższych lat mają zamiar wyprowadzić się z miasta. Jak zauważyła Michalska-Żyła (2011, s. 86), skłonność do opuszczenia dotychczas zamieszkiwanej miejscowości wynika z bardzo wielu czynników natury społeczno-ekonomicznej, psychologicznej oraz usytuowania jednostki w określonych fazach cyklu życia. Najważniejszymi spośród nich są: perspektywy życiowe, siła i rodzaj przywiązania jednostki do miejsca zamieszkania, sytuacja rodzinna i powiązania personalne w ramach społeczności oraz status zawodowy i materialny. Czynniki te w pewnym stopniu wyjaśniają dlaczego, mimo tak niskiego poziomu zadowolenia z jakości zamieszkiwania w Łodzi, mieszkańcy w zdecydowanej większości nie zamierzają opuszczać miasta (zob. tab. 2). Jedynie 9,5% ankietowanych zadeklarowało, że w ciągu najbliższych 3 lat zamierza się wyprowadzić. Natomiast takich planów nie podawało 82,6% badanych. Uzyskane wyniki zbliżone są do rezultatów wcześniejszych badań, przeprowadzonych przez zespół Starosty. Na początku XXI w. (lata 2001 i 2002) chęć wyjazdu z Łodzi deklarowało 6,2% mieszkańców, a 81,3% złożyło przeciwną deklarację. W ciągu 10 lat odnotowano zatem raczej niewielkie zmiany w odsetkach osób chcących wyprowadzić się z miasta i tych, którzy chcą w nim zostać. Wynika z tego, iż badani są mocno związani i zakorzenieni w swoim mieście.

⁴ Pytanie sformułowane było w następujący sposób: „Które z poniższych twierdzeń opisuje P. odczucia w stosunku do obecnego miejsca zamieszkania?”. Badani w celu udzielenia odpowiedzi, mieli do dyspozycji 7-punktową skalę: 1) Tu czuję się u siebie, mam wszystko, co najlepsze; 2) Tu są dobre warunki do życia; 3) Tu można sobie dobrze radzić; 4) Teraz wszędzie jest coraz trudniej, co za różnica gdzie się mieszka; 5) Tu jest życie i praca tylko dla pewnych grup ludności i tylko tym się tu dobrze mieszka; 6) Życie jest tu mało ciekawe; 7) Tu człowiek marnuje się, mam dość tej dziury. W tym miejscu należy zaznaczyć, że jest to zmodyfikowane pytanie, które było wykorzystywane przez Starostę w badaniach z 1988 r. Natomiast na potrzeby niniejszego artykułu odpowiedzi badanych zrekodowano i podzielono na: pozytywne – odpowiedzi z kategorii od 1 do 3; negatywne – odpowiedzi z kategorii od 5 do 7 i ani pozytywne, ani negatywne – odpowiedzi nr 4.

Równie interesujące wyniki, szczególnie w kontekście problemów społeczno-demograficznych Łodzi, uzyskano w odniesieniu do ostatniego z badanych wymiarów (zob. tab. 2). Osoby biorące udział w badaniu zapytane zostały, czy zachęcałyby innych do zamieszkania w Łodzi. Okazało się, że ponad połowa ankietowanych łodzian (52,2%) byłaby skłonna zarekomendować swoje miasto do zamieszkania innym. Niespełna 30% nie wyraziło jednoznacznej opinii, a 15,7% badanych zadeklarowało, że nie polecałoby innym Łodzi jako dobrego miejsca do mieszkania. Jak zauważyła Michalska-Żyła (2015), gotowość rekomendowania innym swojego miasta do zamieszkania jest wyrazem uogólnionej, pozytywnej postawy względem miasta, w którym spędziło się większość życia. Można przypuszczać, iż nie jest ona poprzedzona dogłębną analizą czynników wpływających na stopień atrakcyjności danego miejsca. Badanym po prostu zależy na pozytywnym wyróżnieniu ich miejscowości (por. Starosta 1980, Olubiński 1991, Michalska-Żyła 2010). Postawę tę wyjaśnić można m.in. za pomocą teorii dysonansu poznawczego (por. Aronson, Wilson, Akert 1997), a mianowicie: zamieszkiwanie w miejscu, którego nie jesteśmy w stanie polecić innym, mogłoby się wiązać z odczuwaniem znacznego dyskomfortu.

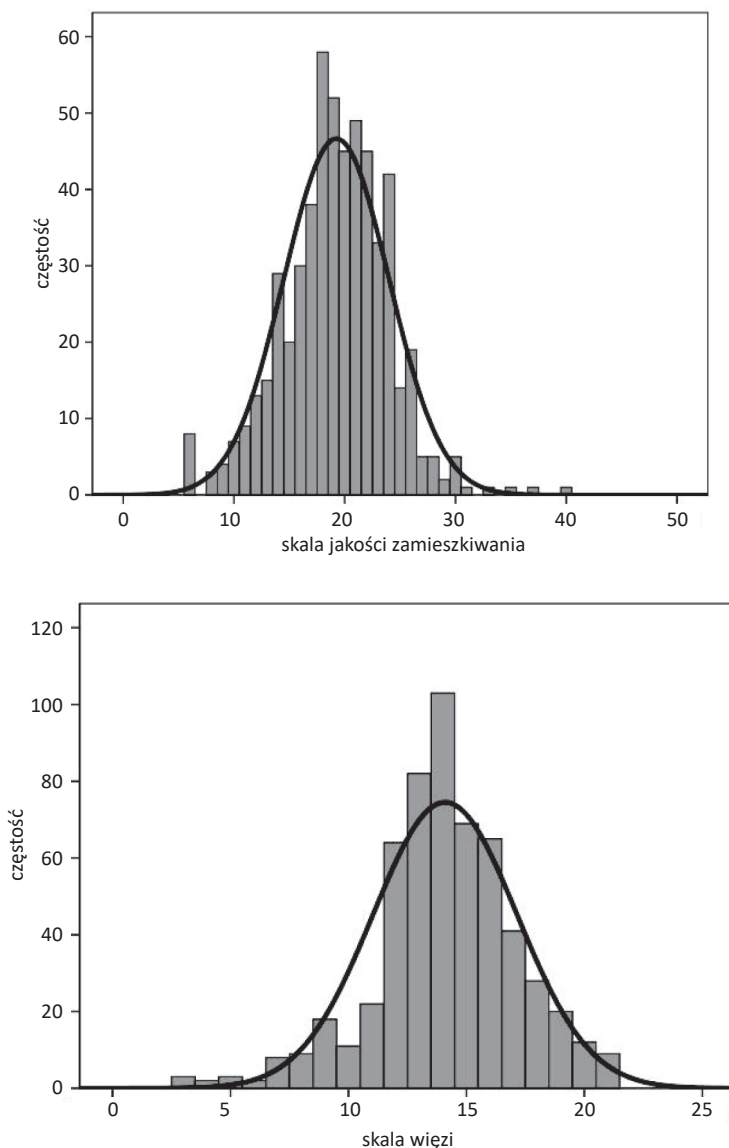
Tab. 2. Zmienne poziomu psychospołecznej więzi mieszkańców Łodzi z miastem (%)

	Tak	Ani tak, ani nie	Nie	Trudno powie- dzieć	Ogółem (N = 559)
Zadowolenie z zamieszkiwania w Łodzi	75,1	16,1	8,1	0,7	100,0
Emocjonalne utożsamianie się z miastem	41,0	45,6	11,4	2,0	100,0
Poczucie stabilizacji przestrzennej	9,5	5,5	82,6	2,4	100,0
Gotowość do zarekomendowania miasta innym, jako miejsca do zamieszkania	52,2	29,9	15,7	2,1	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Z przeprowadzonych badań wynika, że zdecydowana większość łodzian (82,6%) nie planuje w najbliższych latach wyprowadzić się z miasta, 75,1% badanych jest zadowolonych z mieszkania w mieście, ponad połowa (52,2%) gotowa jest rekomendować Łódź innym jako miejsce do zamieszkania, a 41% emocjonalnie utożsamia się z Łodzią. Uzyskane wyniki dowodzą, iż poziom psychospołecznej więzi łodzian ze swoim miastem jest raczej wysoki, co tym bardziej zadziwia ze względu na uzyskane wyniki dotyczące poszczególnych aspektów jakości życia w mieście.

W celu zbadania ogólnego poziomu wybranych aspektów jakości życia w mieście (jakości zamieszkiwania) oraz poziomu psychospołecznych więzi z miastem skonstruowano syntetyczne skale badanych zjawisk. Dokonano tego przy wy-

Ryc 1. Histogramy prezentujące rozkłady zmiennych syntetycznych

Źródło: opracowanie własne.

korzystaniu metody sumowania wartości poszczególnych itemów (wskaźników częstkowych) wchodzących w skład danej zmiennej syntetycznej. Poprzez zastosowanie omówionej procedury uzyskano zmienne wyrażone na skali ilościowej, co umożliwiło zastosowanie bardziej zaawansowanych metod statystycznych. Analiza rzetelności skonstruowanych skal przeprowadzona została z wykorzystaniem współczynnika Alfa Cronbacha. Dla skali jakości zamieszkiwania jego

wartość wyniosła 0,748, natomiast dla skali więzi – 0,771⁵, co też pozwala uznać te skale za wystarczająco rzetelne narzędzia pomiarowe. Informację o uzyskanych wartościach zilustrowano na rycinie 1.

Dokładne informacje zarówno o skali jakości zamieszkiwania, jak i skali więzi psychospołecznych zamieszczono w tabeli 3.

Tab. 3. Podstawowe statystyki skal syntetycznych

Podstawowe statystyki	Skala jakości życia	Skala więzi psychospołecznej z miastem
N	555,00	571,00
Odchylenie standardowe	4,75	3,06
Średnia	19,25	14,09
Minimum	6,00	3,00
Maksimum	40,00	21,00

Źródło: opracowanie własne.

Rozkłady obu skal są niemalże symetryczne, jedynie skala jakości życia jest nieco przesunięta w lewo (zob. ryc. 1). Z wykresu wynika również, że Łódź w opinii mieszkańców cechuje się raczej średnim poziomem jakości zamieszkiwania (średnia arytmetyczna wyniosła 19,25 przy rozpiętości skali 6–40). W kwestii więzi psychospołecznych uznać natomiast należy, iż łodzianie są dość mocno przywiązani do swojego miasta (średnia arytmetyczna wyniosła 14,09, przy rozpiętości skali 3–21).

W tym kontekście inspirujące poznawczo jest zbadanie relacji pomiędzy jakością życia w mieście a psychospołecznymi więziami mieszkańców z miastem. Podjęcie wysiłku badawczego w celu zrozumienia owych zależności w kontekście pogłębiających się procesów migracyjnych, a jednocześnie zwiększonych działań na wielu szczeblach zarządzania na rzecz zatrzymania odpływu kapitału ludzkiego, wydaje się cenne i frapujące.

Z przeprowadzonej analizy korelacyjnej wynika (zob. tab. 4), że istnieje istotny statystycznie związek pomiędzy poziomem jakości życia w mieście a więzią psychospołeczną. Potwierdziło się przyjęte założenie, zgodnie z którym wraz ze wzrostem poziomu jakości życia wzrasta przywiązanie do miasta i odwrotnie. A zatem im lepsza jest ocena wybranych do analizy aspektów jakości zamieszkiwania, tym silniejsze są więzi psychospołeczne z miastem.

Z dalszych analiz wynika jednak, że dla skali więzi psychospołecznych największe znaczenie mają takie aspekty jakości zamieszkiwania, jak: sposób zarządzania miastem przez lokalne władze ($r = 0,668$), możliwość znalezienia dobrej pracy ($r = 0,578$), funkcjonowanie instytucji ochrony zdrowia (0,455) oraz sądów (0,345). Oznacza to zatem, że w kontekście psychospołecznych więzi z miastem kluczową rolę odgrywa poziom zadowolenia z funkcjonowania podstawowych

⁵ Warto jednak dodać, że tworząc skalę więzi, wyłączono z niej zmienną „poczucie stabilizacji przestrzennej”, która w znacznym stopniu obniżała poziom rzetelności skali.

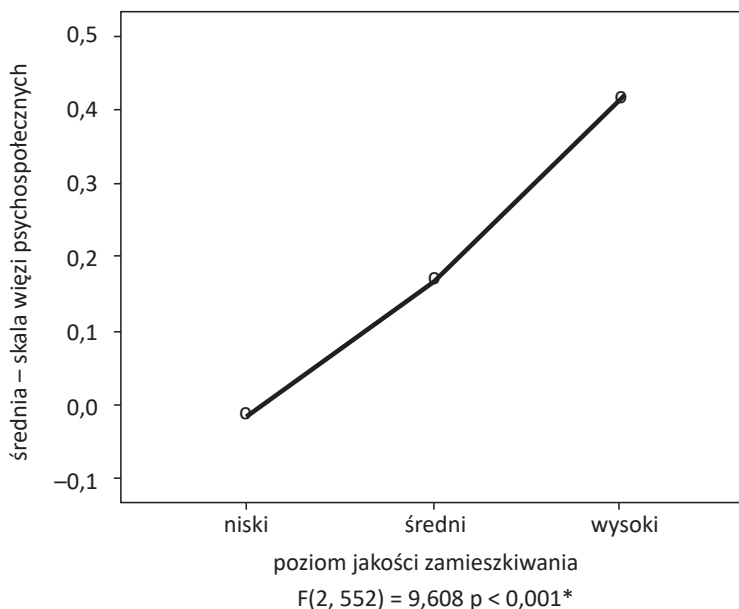
Tab. 4. Jakość zamieszkiwania a więź psychospołeczna z miastem

Wyszczególnienie		Skala więzi psychospołecznej z miastem
Skala jakości zamieszkiwania	korelacja Pearsona	0,268
	istotność (dwustronna)	0,000
	N	555

Źródło: opracowanie własne.

instytucji, ważnych z punktu widzenia życia w mieście, które wiążą się zarówno w sposób bezpośredni, jak i pośredni z poczuciem stabilizacji. Przekonanie, że miasto, w którym się mieszka, jest dobrze zarządzane, a decydenci miejscy podejmują słuszne decyzje w zakresie kluczowych aspektów życia, daje zarówno poczucie bezpieczeństwa, jak i komfort psychiczny mieszkańcom. Równie ważne okazuje się przekonanie, że na terenie miasta sprawnie działają kluczowe instytucje, a prawidłowo funkcjonujący rynek pracy jest „miejscem, gdzie jego uczestnicy mogą efektywnie funkcjonować w interesie własnym, zaspokajać swe potrzeby, realizować ważne własne cele zawodowe i życiowe” (Wilisz 2011, s. 557). Jest zatem dość oczywiste, że w takiej sytuacji przywiązanie do miasta będzie silniejsze.

Cennym uzupełnieniem omówionych wyników badań jest porównanie psychospołecznych więzi mieszkańców z miastem w subpopulacjach o odmiennej jakości zamieszkiwania. W celu zobrazowania tych różnic zastosowano jedno-

Ryc 2. Poziom jakości zamieszkiwania a skala więzi psychospołecznych

Źródło: opracowanie własne.

czynnikową analizę wariancji. Eksploracja danych wykazała, że jakość zamieszkiwania istotnie różnicuje odczuwaną więź z miastem (zob. ryc. 2).

Przeprowadzone za pomocą testu Bonferroniego porównania *post hoc* wykazały istotne różnice pomiędzy wszystkimi wyróżnionymi grupami osób o różnym poziomie jakości zamieszkiwania. Okazuje się, że osoby, posiadające wysoki poziom zadowolenia z uwzględnionych w badaniu aspektów jakości zamieszkiwania, cechują się jednocześnie silnym przywiązaniem do miasta. Oznacza to, że owe zadowolenie przekłada się na więzi psychospołeczne z miejscem zamieszkania. Z graficznej ilustracji tych zależności wynika również, że im mniejsze zadowolenie z aspektów kluczowych z punktu widzenia życia w mieście (funkcjonowanie instytucji związanych z zarządzaniem, rynkiem pracy, ochroną zdrowia itp.), tym niższy poziom przywiązania do miasta. Implikuje to przekonanie, że cechy szeroko rozumianego środowiska miejskiego mają istotne znaczenie w kontekście psychospołecznych wymiarów więzi z miastem. Mogą zatem mieć wpływ na decyzje dotyczące planów migracyjnych mieszkańców.

Podsumowanie

Istotną rolę jakości życia badacze społeczni dostrzegli kilkadziesiąt lat temu, w dalszej kolejności zainteresowali się nią przedstawiciele władz różnego szczebla, ze szczególnym uwzględnieniem poziomu międzynarodowego. Aktualnie (również w przypadku Polski) dostrzec można zmianę w podejściu do tego problemu. W naszym kraju coraz częściej mówi się i dyskutuje o jakości życia w różnych perspektywach. Badania diagnozujące jakość życia są przedmiotem zainteresowania zarówno kluczowych ośrodków badawczych, czego potwierdzeniem są cykliczne badania w ramach Diagnostyki Społecznej, Centrum Badania Opinii Społecznej, jak również przedstawicieli władz lokalnych, którzy z coraz to większym przekonaniem, a tym samym intensywnością, diagnozują jakość życia mieszkańców poszczególnych jednostek terytorialnych.

Nie bez znaczenia są też powstające dokumenty strategiczne, np. wspomniana wcześniej Krajowa Polityka Miejska, z których jasno wynika, że głównym celem, przed którym stoją polskie miasta, jest podniesienie poziomu życia ich mieszkańców. Również Łódź może się pochwalić pewnymi działaniami, które w większym bądź mniejszym stopniu przyczyniają się do poprawy sytuacji życiowej łodzian. Innymi słowy, decydenci lokalni podejmują działania, które mają przyczynić się do wzrostu jakości życia w mieście. Ma to bowiem istotne znaczenie w kontekście decyzji migracyjnych. Z przeprowadzonych badań wynika, że istnieje istotna statystycznie korelacja pomiędzy jakością zamieszkania (zadowoleniem z kluczowych obszarów jakości życia w mieście) oraz psychospołecznymi więziami z miastem. W oparciu o eksplorację zebranego materiału wykazano, że osoby bardziej zadowolone z jakości życia w Łodzi odczuwają jednocześnie silniejsze przywiązanie do miasta. Największe znaczenie w tych okolicznościach mają jednak takie aspekty, jak: zadowolenie z zarządzania miastem przez władze lokalne, satysfakcja z funkcjonowania instytucji zdrowia oraz możliwość znalezienia pracy w mieście.

Uzyskane rezultaty badawcze mają wymiar poznawczy i aplikacyjny. Ze względu na zakres analizowanych zjawisk uzyskane wyniki mogą mieć znaczenie dla kreatorów życia społecznego, w tym ze szczególnym uwzględnieniem przedstawicieli władz lokalnych, bo „najbardziej nowoczesny kierunek myślenia to ten, który znów odkryje pojedynczego człowieka” (Gombrowicz 1986). Miasto, które chce się rozwijać, aby być atrakcyjnym miejscem do życia, musi umieć stworzyć swoim mieszkańcom dobre warunki. Wprawdzie przywiązanie do miasta jest związane także z wieloma czynnikami o charakterze indywidualnym, na które miejscy decydenci mają ograniczony wpływ, to jednak warto mieć świadomość, że zarówno dla aktualnych, jak i potencjalnych mieszkańców znaczenie mają także dobre warunki życia w mieście. A na ten obszar uwarunkowań psychospołecznych więzi z miejscem zamieszkania lokalni władarze mają wpływ. Uzyskane wyniki mogą zatem stać się inspiracją do podejmowanych działań, nie tylko przez łódzkich decydentów miejskich, ale także przedstawicieli innych jednostek terytorialnych, którzy, respektując ideę Światowego Forum OECD „Lepsza polityka dla lepszego życia”, będą kreować lepsze warunki życia swoim mieszkańcom, dając im jednocześnie powody do odczuwania silnego związku z miejscem zamieszkania.

Bibliografia

- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., 1997, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Borowik I., 2002, „Środowisko wielkomiejskich zespołów mieszkaniowych jako element jakości życia ich mieszkańców”, *Architectus*, nr 2(12), s. 97–103.
- Czapiński J., 1994, *Psychologia szczęścia*, Warszawa: PTP.
- CBOS, 2015, *Zadowolenie z życia*, Warszawa.
- Gombrowicz W., 1986, *Dzienniki t. 1–3*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Kotowska L.E. i in., 2010, „Drugie europejskie badanie jakości życia. Życie rodzinne i praca”, Projekt badawczy: *Monitorowanie jakości życia w Europie*, Luksemburg: Urząd publikacji Unii Europejskiej, Europejska Fundacja na rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy, s. 2.
- Malikowski M., 1984, *Więź mieszkańców z miastem. Studium socjologiczne na przykładzie społeczeństwa miasta Rzeszowa*, Rzeszów: Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie.
- Malikowski M., 1994, „Przestrzeń jako wymiar struktury społecznej i społecznych nierówności”, *Studia Socjologiczne*, nr 1, s. 93–105.
- Miasta przyszłości. Wyzwania, wizje, perspektywy* (2011). Unia Europejska. Polityka Regionalna, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/citiesoftomorrow/citiesoftomorrow_final_pl.pdf.
- Michalska-Żyła A., 2010, *Psychospołeczne więzi mieszkańców z miastem. Studium na przykładzie Łodzi*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Michalska-Żyła A., 2011, „Więź z miastem – wymiary, typy i uwarunkowania. Na przykładzie Łodzi i Iwanowa”, *Acta Universitatis Lodzensis Folia Sociologica*, nr 36, s. 79–99.

- Michalska-Żyła A., 2015, „Poziom identyfikacji psychospołecznej w badanych miastach postindustrialnych”, w: P. Starosta (red.), *Odrodzenie peryferyjnych miast postprzemysłowych. Raport z badań*, UMO-2011/01/B/HS6/02538, Maszynopis IS UŁ.
- MliR, 2015, *Krajowa Polityka Miejska*, http://www.mir.gov.pl/media/10252/Krajowa_Polityka_Miejska_20-10-2015.pdf (dostęp: 07.11.2015).
- Misiak W., 1993, *Jakość życia w osiedlach miejskich*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 9–14.
- Olubiński A., 1991, „Identyfikacja z własną miejscowością oraz możliwości samorealizacji mieszkańców małego miasta”, *Studia Socjologiczne*, nr 1–2, s. 120–121.
- Ossowski S., 1962, *O osobliwości nauk społecznych*, Warszawa: PWN.
- PwC, 2007, *Raport na temat wielkich miast Polski – Łódź*, http://www.pwc.pl/pl/sector-publiczny/raporty_lodz-pol.pdf (dostęp: 12.06.2015).
- PwC, 2011, *Raport na temat wielkich miast Polski – Łódź*, https://www.pwc.pl/pl/pdf/miasta/raport_lodz_2011.pdf (dostęp: 12.06.2015).
- Przygodzki Z., Sokołowicz M.E., 2009, „Rola wizerunku miasta w kontekście wzrostu znaczenia mobilności kapitału ludzkiego”, w: A. Jewtuchowicz, A. Rzeńca (red.), *Współczesne wyzwania miast i regionów*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 183–204
- Rapley M., 2003, *Quality of Life Research*, London: Sage.
- Rogerson R., 1999, Quality of life and city competitiveness, *Urban Studies*, t. 36, s. 969–985.
- Schneider-Skalska G., 2004, *Kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego. Wybrane zagadnienia*, Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Schneider-Skalska G., 2010, *Kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego. Wybrane zagadnienia*, Kraków: Politechnika Krakowska, s. 10.
- Starosta P., 1980, „Problemy identyfikacji w skali gminy”, w: J. Luma, A. Szyfer (red.), *Spoleczności lokalne i ich przemiany*, Olsztyn: Pojezierze.
- Starosta P., 1995, *Poza metropolią*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Starosta P., 2003, „Fragmentaryzacja więzi społecznej i rekonstruowanie wspólnoty w dobie globalizacji”, *Przegląd Socjologiczny*, t. 52 nr 2, s. 115–144.
- Starosta P., Brzeziński K., 2014, „The structure of social trust in post-industrial cities of Central and Eastern Europe”, *Przegląd Socjologiczny*, t. 63 nr 1, s. 49–79.
- Sztabiński P., Sztabiński F., 1997, „Przywiązanie do miejsca jako wymiar polskiego tradycjonalizmu”, w: H. Domański, A. Rychard, (red.), *Elementy nowego ładu*, Warszawa: Wydawnictwo IFIS PAN.
- Turowski J., 1995, „Więzi społeczne w grupie”, w: P. Starosta (red.), *Zbiorowości terytorialne i więzi społeczne. Studia i szkice socjologiczne dedykowane prof. W. Piotrowskiemu w 70 rocznicę urodzin*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- WHO: WHOQOL, 1997, *Measuring Quality of Life. Division of mental health and prevention of substance abuse*.
- Wilsz J., 2011, „Teoretyczne aspekty funkcjonowania rynku pracy w kontekście samoregulacji i organizacji”, w: D. Kotlorz (red.), *Dylematy współczesnego rynku pracy*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego im. K. Adameckiego.